

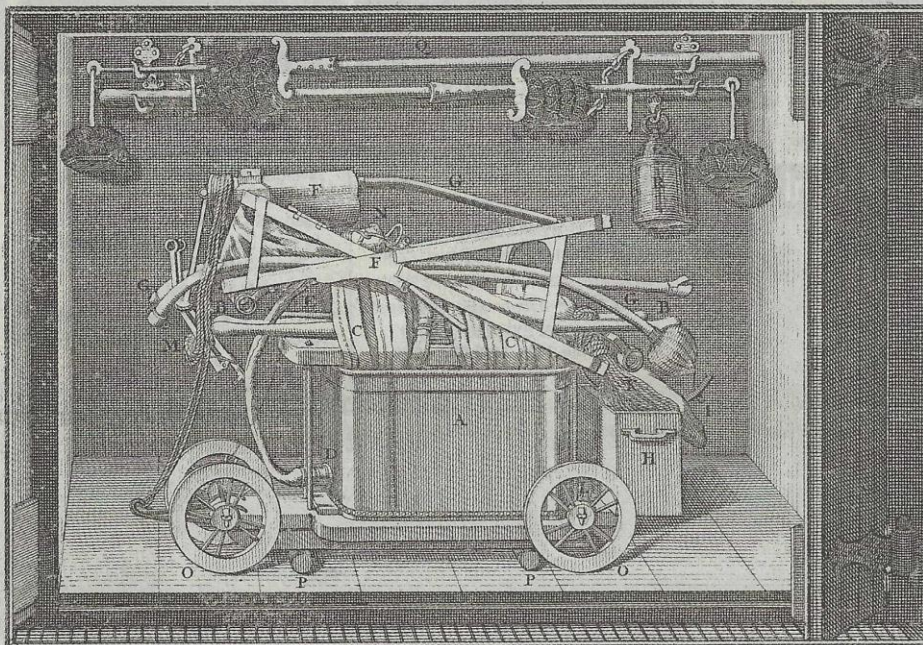
”Elk persoon een half maatje jenever...”

Van branden en brandweorzaken in de 19de eeuw

Door Dirk Reinder Wildeboer te Buitenpost,
Secretaris van de Stichting Oud-Achtkarspelen.
Tel. 0511-541920.
E-mail: d.r.wildeboer@hetnet.nl.

BERIGT, RAKENDE 'T GEBRUIK DER SLANG-BRAND-SPUITEN.

FIGURE, vertoonende de BRAND-SPUIT, 'zo als die met zyn toebe-
horen altyd in de Brand-Spuit-huisjes gereed moet staan, om
na den Brand gebragt en gebruikt te worden.

A De BRANDSPUIT zelf.
B HANDBOOMEN, leggende agter de Spuitlang op de Spuit.
C SPUISSLANG, by D valt gefchroeft, en zonder eenige omdraijingen heen en wecr over de Spuit
geflagen, hangende de bogten wederzyds binnen de bak van de Spuit.

Rond 1830 had de firma Van Bergen deze brandspuit te koop.

Inleiding

Al in de 15de eeuw bestond er in Leeuwarden een "Keur op het brandwezen". In het jaar 1483 woedde er een grote brand in deze stad, die ontstond in een pottenbakkerij. Meer dan 200 huizen gingen verloren. Mogelijk was dit een aanleiding om een dergelijke verordening vast te stellen, waarin o.a. te lezen stond: "Twaalf "goede" mannen, drie uit elke espel of stads-wijk, zijn als brandmeester belast met het voorkomen van brand, het beschikbaar hebben en houden van blusmiddelen, en brandbestrijding". Ruim 2 eeuwen later viel het besluit een slangenbrandspuit aan te schaffen. Emmers water aandragen bij een brand kon iedereen, het bedienen van een brandspuit vereiste oefening. Daarom ging men over tot het formeren van een vast bedieningsmanschap. Zo begon zich heel langzamerhand iets van een brandweerkorps af te tekenen.

Regeling voor het platteland

In 1828 stelden gedeputeerde staten van Friesland vast: "Een reglement ter voorkoming en classering van Brand in de Gemeenten ten plattelande". Een concept van dit reglement werd aan alle grietenijen in de provincie verzonden, met de bedoeling om ook een dergelijke regeling vast te stellen. Vermoedelijk heeft Achtkarspelen hierop niet gereageerd, want eerst in 1834 is er iets in het gemeente-archief te vinden over de brandbestrijding, want toen kwam er een brief van het bestuur in Leeuwarden, die ging over de aanschaffing van brandblusmiddelen. De grietenijraad besprak het onderwerp. Tegen mogelijke aanschaffing van brandspuiten had men allerlei bezwaren. De woningen in Achtkarspelen stonden te zeer verspreid en "te weinig nabij het water gelegen om zich met vrucht van brandspuiten te kunnen bedienen". Men zou dan genoodzaakt zijn "om bijna in elk dorp een brandspuit te vestigen, hetwelk echter niet practicable is uithoofde van de enorme kosten, die zulks zouden veroorzaken. Terwijl het bovendien, ook nog aan groote zwaarigheden zoude onderhevig zijn, om overal goede directien over de brandspuiten en geschikte sujetten, niet te ver van elkander woonachtig tot brandspuitgasten te vinden".

Men moet hierbij bedenken dat het destijds een probleem was om aan bluswater te komen, want waterleiding was er nog lang niet. De raad vond het niet nodig om brandspuiten aan te schaffen, maar vond het doelmatiger om voor elk dorp brandblusmateriaal "te doen vervaardigen van emmers, haken, ladders en lantaarns" en hiervoor een bedrag van f 400,- in de begroting voor het jaar 1835 op te nemen.

Situatie in 1871

Behalve de begroting voor de gehele gemeente, had ieder dorp nog zijn eigen begroting. De kosten van de armenzorg, verweg de grootste post, waren voor rekening van het dorp. Daarnaast waren een aantal twijfelgevallen. Dit was in 1871 het geval, toen de gemeenteraad had besloten, dat de kosten van de brandblussing en de straatverlichting, de dorpen moesten betalen. Gedeputeerde Staten waren het hier niet mee eens en vroegen de gemeenteraad "nadere redenen aan te wijzen, welke den raad tot het nemen dier besluiten" hadden geleid". Als reactie uit Buitenpost, werd een soort verweerschrift opgemaakt en men stelde "dat de plaatselijke toestand van de gemeente Achtkarspelen het raadzaam maakte, dat lasten als de onderhavige, voor rekening van de dorpen moesten

blijven". Twee elementen waren hier van belang, t.w. de dichtheid van de bebouwing en de aanwezigheid van water om mee te blussen. Destijds telde de gemeente 9 dorpen en voor elke plaats werd aangegeven hoe daar rond 1871 de situatie was. We kunnen op deze manier nu een aardig beeld krijgen hoe de dorpen in die tijd er uitzagen. Twijzelerheide viel nog onder Twijzel en Boelenslaan behoorde tot het dorpsgebied van Surhuisterveen. De vaart liep nog dwars door Surhuisterveen. Hierna volgt een gedeelte van de brief, die naar Leeuwarden werd verstuurd.

"Buitenpost, hoofdplaats der gemeente, gelegen aan den Staats Spoorweg. Hier bestaat werkelijk behoefte aan Straatverlichting, eensdeels om de meerdere passage dier plaats naar en van het Station van den Spoorweg als ook langs den rijksstraatweg door dit dorp. Anderdeels omdat hier, in verge-

lijking met de overige dorpen der gemeente, een meer uitgebreide kom of geregeld aangelegde buurt is. In dit dorp is sedert eenige jaren een brandspuit geplaatst bekostigd door het dorp en gratis bediend door de ingezetenen van dat dorp. Er bestaat hier werkelijk behoefte aan een Spuit en door de onderscheidene grachten, die men in en aan de buurt aantreft, kan men hier ten allen tijde, genot van een Spuit hebben.

Twijzel, gelegen aan den rijksstraatweg. Dit dorp bestaat behalve uit eene groote uitgestrektheid heidegrond, waar de gebouwen zeer verspreid staan, uit eene reeks van gebouwen, loopende van af de grens van het dorp Buitenpost tot Kootstermolen, zonder dat er gezegd kan worden dat hier een buurt of bebouwde kom bestaat.

Gerkesklooster. In het dorp zelf bestaat geen kom of geregelde buurt, de huizen staan zeer verspreid van elkander. Alleen in het gehucht Friesch Stroobos,

tot dit dorp behorende, heeft men eenige gebouwen niet ver van elkander verwijderd aan het Scheepswater naar Groningen. Bij de brug over dat water wordt 's winters een Straatlantaarn gebrand.

Surhuizum. Dit dorp bestaat voor het grootste gedeelte uit heide en lage miedgronden. De gebouwen zijn over het algemeen ver van elkander verwijderd. De eigenlijke kom van het dorp is klein.

Surhuisterveen. Is het grootste dorp der gemeente. Een groot gedeelte is heide, waar de huizen zeer verspreid staan. De kom van het dorp telt omstreeks 1000 inwoners.

Voor een groot deel is door de kom van het dorp eene vaart gelegen nevens den gemeenten straatweg. Dit is de reden geweest waarom de raad, op verzoek van ingezetenen, besloten heeft hier in den aanstaanden winter Straatverlichting aan de brengen. Ook in dit dorp is voor eenige jaren eene Brandspuit aangeschaft voor dorpsrekening, om reden deze groote plaats, bijna overal van water te voorzien, daarvoor boven andere dorpen geschikt was".

"In eenen verlegen toestand"

We gaan terug naar het jaar 1835. In het begin van dit jaar schreef Taeke Klazes Tuinstra, arbeider, wonende op de heide, onder Surhuisterveen, een brief aan de gouverneur van Friesland te Leeuwarden, met het bericht dat hij brandschade had gehad en om deze reden financiële hulp nodig had. Het was een request, waarbij hij te kennen gaf dat "hij voor

omtrent tien weken zijne woning met turf klederen en eetwaren door de brand in asch was gelegd en dat hij zich vruchteloos bij de Algemeene Armvoogden te Surhuisterveen om bijstand had gewend, ofschoon hij zich in eenen verlegen toestand bevond". De gouverneur van Friesland vroeg hierna de grietman van Achtkarspelen om inlichtingen, het was een brief met verschillende vragen. Er werd gevraagd om o.a. op te geven "de hoedanigheid van des adressants woning voor den brand, namelijk of deze bestond uit eenen zoogenaamde zooden hut in de heide, dan eene betere en meer kostbare soort van woning, of dezelve geheel is afgebrand dan gedeeltelijk". Ook wenste de gouverneur te weten of het waar was dat het gezin van Tuinstra

"thans zonder dak zich onder den bloten hemel bevonden". Hierna vroeg de grietman aan de armvoogden te Surhuisterveen, waarom het verzoek van Tuinstra was afgewezen al spoedig kwam er bericht terug. Hierin kunnen we het volgende lezen: "Teake Klazes Tuinstra verhaalt de waarheid, maar ook vele onwaarheden. Dat hij alle eetwaren heeft verloor is onwaarheid, omdat hij dezelve buiten huis had bestopt".

Voor dekking van de schade was er een collecte gehouden. "In presentie van een politiebediende, had Tuinstra een omgang gedaan, dat er maar f 12,- was vergaard is gelooflijk. Dat de tegenwoordige woning veel beter is, dan de verbrande, dit was slechts een zooden hutte. Dat het niet waar is dat onder de blote hemel moet worden geslapen en dat de kinderen ongekleded zijn". Dan volgde er nog een kanttekening bij het rapport van de armvoogden:

"Hier komt bij dat dezelve zomen zegt en wel mag geloven, gepasseerde zomer nog f 50,- zou hebben ontvangen van de armvoogden te Oostermeer, wanneer hij trouwde met deszelfs huisvrouw en bijzit. Gelijk hij gedaan heeft, waardoor Oostermeer ontslagen werd van onderstand, hetwelk voor dezen met deszelfs bijzit en kinderen hadden". Om deze redenen hadden de armvoogden van Surhuisterveen in dit geval besloten geen bijstand te verlenen.

Nul op het rekest

Nu was het weer de beurt aan de grietman om de gouverneur te Leeuwarden verslag te doen van de bevindingen van de armvoogden. Blijkbaar was het voorgeschreven dat wanneer er een belangrijke brand was geweest in de grietenij, de grietman hiervan bericht moest doen aan de gouverneur. De brief uit Buitenpost naar Leeuwarden begon dan ook met de mededeling "dat indertijd door mij geen rapport van dien brand aan UwEdele is gedaan, uit hoofde van de geringheid van het verbrande voorwerp, als slechts bestaan hebbende uit eene zooden hutte in de heide, zooals gewoonlijk in weinige dagen, ja somtijds in eenen dag wordt daargesteld en weggenomen, zoodat ik er niet op geattendeerd heb UwEdele er kennis van te geven". Verder schreef de grietman dat hij de waarheid van het rapport van de armvoogden niet in twijfel trok en dat na een gedaan onderzoek was gebleken dat de "tegenwoordige nieuw opgerigte woning van den requestant zijn de verbrande woning in alle opzichten verre overtreft". De opgegeven schade door Tuinstra werd "overdreven" geacht. De grietman was er dan ook geen voorstander van dat de verzoeker een uitkering zou krijgen uit het fonds voor kwade posten van het gouvernement en was verder van mening dat "indien dusdanige personen als de requestant door zoodanige voorvallen voordeel genieten, zulks aanleiding kan geven tot kwade practijken". Op 21 maart 1835 kreeg Tuinstra van de gouverneur bericht dat zijn schade niet van dien aard was om een schadeloosstelling uit het fonds van kwade posten te krijgen, te meer omdat er ook nog een inzameling van penningen plaats had gehad en de brandschade hierdoor wel was gedekt.

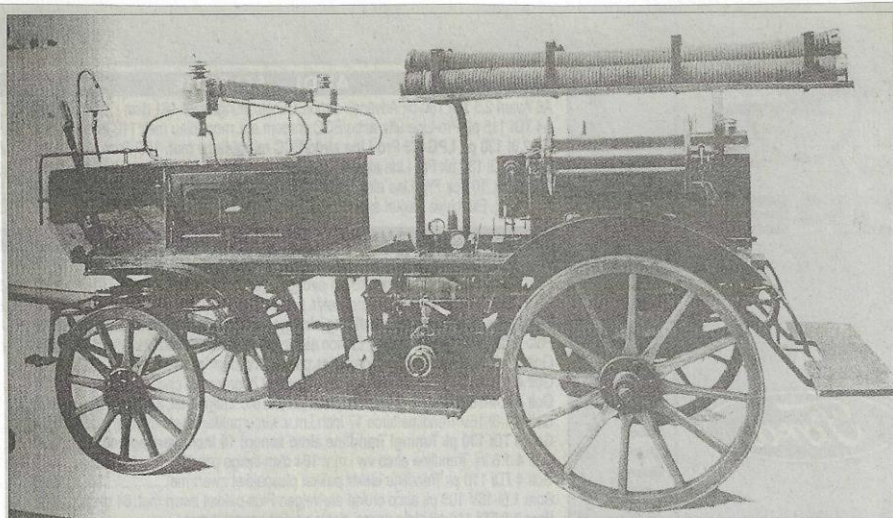
Brandweerplicht

In de loop der jaren werden bij de gemeenten verschillende brandweerreglementen vastgesteld. Het gemeentebestuur van Westdongeradeel stelde op 9 april 1853 een nieuw reglement in werking voor "het bedienen der brandspuit te Holwerd". Deze regeling ging vooral over de organisatie en de beloningen, zoals dit ook het geval was bij andere verordeningen van de brandweer. De brandmeesters waren de belangrijkste figuren en hadden de leiding. In het reglement van Holwerd

springt wel één artikel bijzonder in het oog en wel het volgende:

"Elken reis als de brandspuit wordt geprobeerd zal aan elk persoon, een half maatje jenever worden gegeven op kosten van het bestuur". Dit gold dus alleen bij oefeningen en niet in geval van brand als er moest worden geblust. De geest moest dan helder blijven. In die tijd werd bij veel speciale gelegenheden, zoals in de bouw, jenever gebruikt. De kosten kwamen dan voor rekening van de opdrachtgevers van het werk. In veel archieven van bijvoorbeeld kerken en gemeenten zijn nog oude rekeningen van sterke drank te vinden. Bijzondere bepalingen in de verordening van Westdongeradeel uit 1853 zijn verder: "Een iegenlijk, welke het eerst eenen ontstane brand ontwaart, is verplicht om overluid "Brand" te roepen en de naaste bureu daarvan dadelijk te verwittigen. Deze persoon kon zelfs voor deze brandmelding uit de gemeentekas een premie van f 2,- krijgen, wat uiteraard niet gold voor de eigenaar of bewoner van het brandende huis.

Verder waren er nog veel meer bepalingen, zoals: "Ieder ingezetene aan 't water woonachtig, is verplicht gedurende den winter, tenminste een bijt open te houden". De brandspuit werd getrokken door de spuitgasten, maar wanneer de brand buiten het dorp was, dan konden bij de boeren paarden worden gevorderd om de spuit te trekken. Een element, wat waarschijnlijk minder bekend is, was het feit dat ingezetenen verplicht waren om brandweerdiensten te verrichten. De verordening van Achtkarspelen, vastgesteld door de raad in 1891, begon als volgt: "Artikel 1. Tot de dienst bij de brandweer zijn verplicht de mannelijke ingezetenen van 18 tot 60 jaren, die gehouden zijn de betrekkingen aan te nemen en te vervullen die hun krachtens de volgende artikelen worden opgedragen. Zij kunnen echter de diensten, waartoe zij worden opgeroepen, door een plaatsvervanger doen waarnemen of telkens door het storten van een gulden in de gemeentekas afkopen. Behoorlijk bewezen ziekte, lichaamsgebreken, wettelijke redenen van afwezigheid, alles ter beoordeling der bevoegde macht, verschoonen van de dienst. Van de dienst van de brandspuit zijn vrijgesteld, de gemeente-secretaris, de gemeente-ontvanger, de gemeente-architect, de predikanten van de verschillende kerkgenootschappen, de notarissen, de stationschef en verdere ambtenaren bij den spoorweg, de geneeskundigen, benevens de hoofden der scholen in de gemeente". In een artikel was dan ook sprake van de "dienstplichtigen", naast de brandmeester en de onderbrandmeesters. Er hoorde ook nog een bode bij de groep, die moest het personeel bij brand waarschuwen en "mede zorgen dat de brandklok worde getrokken".

Deze vierwielige motorbrandspuit werd in 1932 door de gemeente Achtkarspelen aangekocht bij de Firma Van Bergen uit Heiligerlee. Deze firma, opgericht in 1795, was tot het eind van de 20e eeuw een gerenommeerd leverancier en fabrikant van (bronzen) brandweerpompen. Waarschijnlijk heeft een en ander te maken met het feit dat genoemd bedrijf tevens vermaard was om de fabricage van bronzen kerk- en carillonklokken. Na inruil van de oude tweewielige motorspuit was de prijs f 1150,-. Bijzonderheden van de nieuwe motorbrandspuit op vier wielen: Een 4 cilinder benzinemotor ter sterkte van 25 P.K. De pomp is een centrifugaalpomp met een capaciteit van ca. 1000 liter per minuut; spuitafstand ca. 40 meter.

Een Ansichtkaart van omstreeks 1910, toen de Molenstraat te Kootstertille nog Molenpad was. Links zien we o.a. veldwachter Van der Leest bij de brug over het kanaal.

INSTRUCTIE

VAN 'T GEBRUIK IN ONGEVAL VAN BRAND.

Tot ieder Spuit word gefeld, of befehden, een bekwaam getal perfoonen of werk-lieden, na by de Spuit woonende, uit welke drie of vier van de raditen worden uitgekozen, om de Spuitpyp te voeren en 't water in den Brand te ftieren: de overigen verdeelt men in twee deelen, elk van tien of twaalf menfchen, en beveelt aan 't eene deel het water pompen, en aan 't ander deel het pompen en bewerken van de Spuit, 't welk men zodanig vooraf verdeelt, ten einde ieder van hun daar na, by 't ontfaan van Brand, zou weeten waar hy zich aan heeft te voegen.

Fragment van een instructie in geval brand, plm. 1830.

B E R I G T.

T E R

SMEERING VAN BRANDSPUIT-SLANGEN.

Bij vast fchoon weder en wel op één der warmte zomerdagen, hangt men des Morgens ten 7 à 8 Uren de, uitgedroogde Slangen op, tegen een Muur of Schutting; welke zoo na men die vinden kan tegen het Zuid-Oosten geplaatst is; flaande in dien Muur of Schutting op 8 à 10 voeten afstand van den anderen een Spijker, waar aan men de Slangen met Lusfen of Stroppen ophangt, en laat ze alzoo 2 à 3 Uren (na het weder is) hangen, tot dat het oude Smeer in- en op dezelve aan het fmelten is. Dan fmelt men het geëpareerde Smeer uit de Fabriek in een aarde Pot, en maakt het zoo warm dat men nauwelijks een vinger daarin veelen kan, en dit gedaan zijnde, vrijft of ftrijkt men hetzelve met een Wolle- of Bombazijnclap of Schilderskwast, langs en over de geheele oppervlakte der Slangen, van het eene tot het andere End. —

Een gedeelte van een gebruiksaanwijzing voor het smeren van brandspuitlangen rond 1830.

In oude tijden trof men deze emailleplaat op de woning van de plaatselijke brandmeester aan.

Brandspuit Kootstertille

Kootstertille was vroeger een buurtschap dat behoorde bij het dorp Kooten. Het had een dichte bebouwing bij de brug over het Kolonelsdiep met een aantal fabrieken en molens. Rond 1870 was Dirk Louws Gorter hier de brugwachter, maar hij was ook lid van de gemeenteraad. Het was in 1871 dat de raad in vergadering bijeen was en aan de orde kwam "een adres van ingezetenen te

Kootstertille, houdende verzoek om aldaar eene brandspuit te plaatsen". Als eerste kreeg Gorter het woord en zei: "dat met het oog op de te Kootstertille bestaande fabrieken eene brandspuit aldaar noodzakelijk is". Hij vond medestanders in de heer Iest en de voorzitter. Maar Oostingh bracht naar voren: "Augustinusga en Stroobos zullen dan ook komen met adressen, die plaatsen zijn even geschikt om een Spuit te hebben. Ik zou er voor zijn het adres voorloopig aan te houden". De heer Iest: "Wanneer er brand in een der molens te Kootstertille ontstaat, dan kan die zich ligtelijk aan huizen en andere gebouwen aldaar mededeelen". Het raadslid Jan Halbes Oosterhof stelde hierna voor om het verzoek een jaar aan te houden. Dit voorstel werd aangenomen met 7 tegen 5 stemmen. Een jaar later, in 1872, werd bij de begroting een bedrag van f 1150,- uitgetrokken voor de aanschaf van een brandspuit te Kootstertille. Na Buitenpost en Surhuisterveen was dit de derde spuit in Achtkarspelen.

"Mogten wij toch eigenlijk eens brandspuiten krijgen...!"

We maken nu even een uitstapje naar de kleibouwstreek van Friesland en wel naar het dorp Sexbierum. Dit dorp kreeg bijna in hetzelfde jaar voor het eerst een brandspuit als Kootstertille.

Maar hier ging wel een grote brand aan vooraf. De Harlinger Courant deed destijds uitvoerig verslag van de ramp op 4 september 1874. De krant schreef het volgende:

"In den vroegen morgen van gisteren omstreeks half twee ure, werd ontdekt dat in brand stond de Stoomgrutterij op de Nieuwe Buren te Sexbierum, in eigen bruik bij E. Kiestra, terwijl deze met zijn gezin in het aanbeldende woonhuis ter rust lag. Door een hevigen zuidwestenwind aangewakkerd, sloegen de vlammen al spoedig over op den naast de grutterij staanden timmerschuur met ruimen voorraad hout. Terwijl ook binnenkort in brand geraakte de daar weer naast staande landbouwschuur met hooi. De brand was al zeer spoedig hevig en het liet zich aanzien dat het geheele noordelijk gedeelte der Nieuwe Buren een prooi der vlammen zou worden. Er ging een tijd lang als 't ware

een vuurregen over het dorp. In dien toestand werd een bode te paard naar Harlingen gezonden om van daar brandspuiten te verzoeken, welk verzoek geredelijk werd toegestaan. Nagenoeg half vijf ure arriveerden alhier twee brandspuiten en daarmede de heer burgemeester van Harlingen, de heren brandmeesters en het verder noodig personeel. In afwachting van die spuiten waren tal van handen onvermoeid bezig om den brand zooveel doentlijk te beteugelen en dit slaagde boven verwachting. Bij de aankomst der spuiten waren de woonhuizen onmiddellijk aan de brandende gebouwen en onder den wind gelegen, nog bewaard en de brand had zich nog niet verder uitgebreid. De beide spuiten werden onmiddellijk in werking gebragt en daarmede was het gevaar voor verdere verspreiding spoedig voorbij. In de grutterij bevonden zich 6 last boekweit en 100 zak grutten. Verzekering dekt de schade. Tijdens den brand ging er menige stem op 'Mogten wij toch eindelijk eens brandspuiten krijgen!'"

Deze wens werd spoedig vervuld. Want minder dan 3 weken later maakte de Franeker Courant melding van het feit dat de gemeenteraad van Barradeel had besloten om voor Sexbierum een brandspuit aan te schaffen. Niet alle raadsleden waren nog overtuigd van het nut, want er waren 5 tegenstemmers. Misschien vond men ook de kosten van ongeveer f 1750,- te hoog. Het verhaal van de brand leeft in Sexbierum nog steeds voort en is dus van generatie op generatie overgeleverd.

Ten slotte

Vanzelfsprekend ging de geschiedenis in de 20ste eeuw verder. De brandweerplicht verdween en er kwam een vrijwillige brandweer. Door de komst van de waterleiding en motorkracht werd de brandbestrijding op een heel andere leest geschoeid. Voor de organisatie e.d. kwamen nieuwe gemeentelijke regelingen en gewoonlijk was de directeur van gemeentewerken ambtshalve commandant van de brandweer.

Bronnen:

Gemeente-archief van Achtkarspelen en Tresoar te Leeuwarden.

Dit was een publicatie namens de Stichting Oud-Achtkarspelen.

"Een iegelijk, welke het eerst eenen ontstane brand ontwaart, is verplicht om overluid "Brand" te roepen en de naaste bureu daarvan dadelijk te verwittigen".